

Sławomir SOLECKI¹

MIASTA POLSKIE W POSTINDUSTRIALNYM STADIUM ROZWOJU

Celem artykułu jest ukazanie procesów, które po 1989 r. doprowadziły do niewydolności i upadku miast przemysłowych oraz pozwoliły na formowanie się nowego typu systemów miejskich. Nowe czynniki miastotwórcze mające swoje źródło w transformacji ustrojowej jak i w procesach globalizacji przesądziły o głębokich przeobrażeniach przestrzennych, funkcjonalnych i społeczno-kulturowych prowadzących do formowania się miast postprzemysłowych.

Trwająca już ponad dwadzieścia lat miejska transformacja ma swoje źródło w powrocie do rynkowego paradygmatu wytwarzania przestrzeni. Ukazane w tekście procesy, uruchomione przywróceniem ekonomicznej wartości przestrzeni miejskiej, takie jak restrukturyzacja i konwersja funkcjonalna czy rewitalizacja tkanki miejskiej, a także przyspieszona przebudowa struktur stratyfikacyjnych społeczności miejskich odzwierciedlają wejście społeczeństwa polskiego w postindustrialne stadium rozwoju.

1. PROCESY URBANIZACJI W XX WIEKU

Jednostki osadnicze i ich złożone układy nie istnieją w oderwaniu od szerszego kontekstu społecznego, przeciwnie, jako terytorialne podłoże jednostkowej i zbiorowej aktywności odzwierciedlają najistotniejsze cechy strukturalne oraz funkcjonalne systemów społecznych. Fakt, iż wytworzone wzory organizacji przestrzennej są pochodne w stosunku do dominującego w określonych uwarunkowaniach historycznych typu ładu społeczno-ekonomicznego oraz politycznego decyduje również o ich ograniczonej trwałości. Struktury przestrzenne bowiem pod wpływem zmiany społecznej stanowiącej immanentną, a zarazem najbardziej stałą właściwość ludzkiego świata także ulegają mniej lub bardziej intensywniej i gruntownej przebudowie.

W XX wieku procesy rozwoju wyznaczone przeobrażeniami w organizacji politycznej, gospodarczej i społecznej określane procesami społecznej modernizacji stały się źródłem głębokich przeobrażeń układów osadniczych. Odniesić to należy zwłaszcza do współczesnych miast, podstawowych jednostek organizacji społeczno-przestrzennej w związku z ich gwałtownym wzrostem, jak również spektakularnym rozszerzaniem się w minionym stuleciu miejskiej cywilizacji. Nie ma przesady w często powtarzanym stwierdzeniu, iż dwudziesty wiek był epoką światowej urbanizacji². Choć zapewne wydawać się ono może wyjątkowe z wielu innych powodów, bez wątpienia to właśnie **procesy umiastowienia ze względu na różnorodność, zasięg, a poniekąd również nie do końca przewidywalny ich przebieg stanowią jeden z najbardziej spektakularnych megatrendów**, zwłaszcza w II jego połowie, dobitnie oddających głębię oraz złożoność

¹ Dr Sławomir Solecki, Instytut Socjologii, Uniwersytet Rzeszowski.

² B. Hamm, *Wprowadzenie do socjologii osadnictwa*, Warszawa 1990, s. 30.

zachodzących zmian społecznych. Dwudziestowieczna urbanizacja znosi różnice między miastem a wsią. Coraz trudniej dają się one definiować w sytuacji, w której ponad 60% globalnej populacji, a w takich krajach jak Stany Zjednoczone, Belgia czy Wielka Brytania aż 90 % społeczeństwa, mieszka w miastach lub znajduje się pod wpływem miejskiej kultury i stylu życia³.

Modernizacja systemów społecznych, przede wszystkim zaś stanowiący jej szczytowy wyraz **proces transformacji społeczno-kulturowej, polegający na przechodzeniu od industrialnego stadium rozwoju do jakościowo nowego etapu rozwoju postindustrialnego, wydaje się być właściwą ramą czy punktem odniesienia dla ukazania zasadniczych trendów związanych z przeobrażeniami miast.**

Począwszy od lat pięćdziesiątych XX w. we wszystkich wysoko rozwiniętych społeczeństwach kapitalistycznych zaczęły ujawniać się nowe zjawiska, w wyniku których ukształtowane w toku intensywnej urbanizacji rozpoczętej w drugiej połowie XIX wieku i pierwszych dekadach minionego stulecia struktury przestrzenne miast przemysłowych zaczęły ulegać stopniowemu rozkładowi. Zachodzące w skali całych systemów osadniczych procesy restrukturyzacji przestrzennej ściśle wiązały się ze zmianami, które po II wojnie światowej nastąpiły w gospodarkach krajów kapitalistycznych. Zmiany te, powodowane ciągłą akceleracją postępu naukowo-technicznego, technik produkcji charakteryzował spadek zatrudnienia w przemyśle, zmniejszanie się jego udziału w tworzeniu dochodu narodowego oraz dynamiczny rozwój sektora usług. Zmiany w strukturze sektora gospodarki implikowały szereg nowych zjawisk w popytowej i podażowej strukturze rynków pracy, a w konsekwencji w strukturze społecznej. W ten sposób rozwój gospodarczy w krajach Europy Zachodniej i Stanach Zjednoczonych prowadził do wzrostu konsumpcji towarów i usług, a przez to do podniesienia poziomu życia tych społeczeństw. Szczególnie pierwszym dwóm powojennym dekadom, będącym okresem *boomu* gospodarczego towarzyszył dynamiczny wzrost zatrudnienia w sektorze usługowym oraz wyraźnie rosnąca aktywność zawodowa kobiet⁴. Szybszy wzrost miejsc pracy niż ludności w wieku produkcyjnym przyczyniał się do wzrostu zamożności klasy robotniczej w społeczeństwach Europy Zachodniej i Stanów Zjednoczonych, przez co przeobrażały się one w społeczeństwa masowej konsumpcji, określane także społeczeństwami dobrobytu⁵.

Uznawana za symptom pojawienia się Tofflerowskiego społeczeństwa Trzeciej Fali dominacja sektora usługowego w gospodarce nie ograniczyła się do strefy zjawisk ekonomicznych. Konsekwencją przechodzenia od organizacji produkcji opartej na drugiej rewolucji naukowo-technicznej (automatyzacji procesu wytwarzania) do systemu produkcji wykorzystującej zdobycze trzeciej rewolucji naukowo-technicznej są nie tylko zmiany na rynku pracy, ale również zmiany w uwarstwieniu społecznym⁶. **Spółeczeństwo post-industrialne manifestuje swoją odmiennosć w stosunku do społeczeństwa Drugiej Fali (industrializacji) w przejściu od fordowskiego do postfordowskiego paradygmatu organizacji gospodarki.** Konsekwencją głębokiej restrukturyzacji gospodarczej stały się procesy przebudowy struktur społecznych oraz zmiany sposobów sprawowania wła-

³ Zob. *Świat w liczbach 1999 według The Economist*, Warszawa 1999, s. 17;

M. Dymnicka, A., Majer, *Współczesne miasta. Szkice socjologiczne*, Łódź, 2009, s. 189-206.

⁴ P.F. Drucker, *Spółeczeństwo pokapitalistyczne*, Warszawa 1999, s. 21-42.

⁵ P. Górski, *Zmiany w gospodarce i rynkach pracy w wysokorozwiniętych krajach kapitalistycznych w ostatnim trzydziestoleciu*, „Rynek Pracy” 1998/5, s. 73.

⁶ D. Bell, *Kulturowe sprzeczności kapitalizmu*, Warszawa 1994, s. 31-32.

dzy politycznej. Przejście do jakościowo nowego stadium rozwoju znalazło także przestrzenny wyraz w procesach reorganizacji wytworzonych przez te społeczeństwa struktur przestrzennych miast.

Używane w najnowszych koncepcjach amerykańskiej socjologii miasta pojęcie fordyzmu jest synonimem dominującej w społeczeństwach przemysłowych taśmowej metody produkcji masowej.

Produkcja typu fordowskiego, która upowszechniła się w szczytowej fazie kapitalizmu monopolistycznego ukazuje nie tylko istotę procesów gospodarczych, ale odzwierciedla również zasadnicze cechy tego stadium rozwoju kapitalistycznej formacji społecznej z właściwym jej „sposobem regulacji” (*mode of regulation*). Obejmuje on „szeroki zakres dziedzin – począwszy od formy państwa poprzez sposób sprawowania władzy politycznej, następnie naturę zaangażowania się państwa i systemu władzy (głównie w postaci ekonomicznego interwencjonizmu na rzecz w miarę harmonijnej akumulacji kapitału), aż po mającą legitymizować taki typ systemu politycznego obudowę prawną oraz realizowany państwem system polityki publicznej”⁷. Wielkoprzemysłową produkcję „ery fordyzmu” cechowała intensywna kapitałochłonność, długie serie wytwarzanych produktów, wysoki poziom ich standaryzacji oraz sztywne zasady organizacji pracy. Produkcja oparta na fordystycznym paradygmacie rozbudzała masową i w dużej mierze zunifikowaną konsumpcję, przyczyniając się do stopniowego wzrostu zamożności zachodnich społeczeństw⁸.

Dominujące na rynkach światowych wielkie przedsiębiorstwa przemysłowe wykorzystując korzyści, które dawał efekt skali oraz efekt potencjału, dążyły najczęściej do koncentracji procesów produkcji na względnie ograniczonym obszarze ukształtowanym jeszcze w okresie wczesnokapitalistycznej industrializacji. Świadczą o tym wielkie regiony i okręgi przemysłowe, tj. Zagłębie Ruhry, dolina Sekwany, Renu, północne Włochy czy północno-wschodnie obszary Stanów Zjednoczonych, będące obszarami najbardziej intensywniej lokalizacji produkcji „fordowskiej”. Terytorialną bazą wielkoprzemysłowej produkcji masowej stało się miasto przemysłowe (aglomeracja, metropolia przemysłowa). W znacznej mierze były one zamkniętymi układami społeczno-gospodarczymi, zapewniającymi przedsiębiorstwom wszelkie niezbędne zasoby surowcowe, energetyczne i ludzkie⁹.

Zmiany w gospodarce światowej wywołane **kryzysem naftowym** w pierwszej połowie lat siedemdziesiątych oraz spowodowany nim kilkuletni okres głębokiej recesji **wymusił odejście od masowych do bardziej elastycznych metod wytwarzania opartych na całkowicie odmiennych stosunkach pracy oraz technologiach. Ten nowy, postfordowski sposób produkcji cechuje rezygnacja ze sztywnych form organizacji pracy, ciągłe kierowanie się zindywidualizowanymi upodobaniami klientów oraz spowodowane wskazanymi procesami przejście do produkcji średnio i krótkoseryjnej.** W dobie dynamicznego rozwoju metod produkcji posfordowskiej popyt odgrywa dużo istotniejszą rolę w funkcjonowaniu firm niż to wcześniej miało miejsce. Określana przez rynek intensywność oraz struktura popytu wymusza działania mające na celu dopasowanie się przedsiębiorstw do aktualnych potrzeb. Postfordystyczny „wymóg akumulacji” zmusza przedsiębiorców nie tylko do szybkiego reagowania na zmiany popytu, częstego

⁷ A. Majer, *Duże miasta Ameryki. Kryzys i polityka odnowy*, Łódź 1997, s. 26-27.

⁸ P.F. Drucker, *Spółczesność... op. cit.*, s. 11-15.

⁹ Zob. G. Benko, *Geografia technopolii*, Warszawa 1993.

przestawiania profilu produkcji czy wprowadzania nowych form organizacji produkcji lub zatrudnienia, ale również powoduje, że przedsiębiorstwa stają się coraz mniejsze i coraz bardziej wyspecjalizowane (zachodzi dezintegracja pionowa) przy jednoczesnym rozszerzaniu przez nie podwykonawstwa lub kooperacji¹⁰.

Przejście do postfordyzmu wywołuje zmiany daleko wykraczające poza procesy gospodarcze. Najistotniejszym społecznym efektem tego przejścia jest przebudowa struktury stratyfikacyjnej oraz kształtowanie się nowego modelu organizacji przestrzennej na wszystkich poziomach systemów osiedleńczych.¹¹ Na złożone konsekwencje zmiany paradygmatu rozwoju społecznego wynikające z przechodzenia od fordyzmu do postfordyzmu zwraca uwagę B. Jałowiecki, analizując genezę i dynamikę rozwoju tzw. nowych przestrzeni produkcji, tj. centra innowacji, parki technologiczne (*technopolie*), parki naukowe, parki biurowo-handlowe, strefy przemysłowe wyższej jakości¹².

Postfordystyczną przestrzeń późnej nowoczesności cechuje niespotykana różnorodność form architektonicznych i stylów budowania. Postmodernistyczna architektura porzuca utopię „szklanych domów”, która jest najbardziej spektakularnym przykładem modernistycznego dążenia do realizacji uniwersalnych rozwiązań urbanistycznych, mogących mieć zastosowanie w warunkach gwałtownie urbanizujących się społeczeństw przemysłowych pierwszej połowy XX w. W zamian wychodzi ona naprzeciw często sprzecznym, partykularnym oczekiwaniom i potrzebom niewielkich zbiorowości, względnie indywidualnych klientów¹³.

Tabela 1. Przejście do postfordowskiego modelu rozwoju i sposobu akumulacji w stadium kapitalizmu globalnego

Fordyzm	Post-fordyzm
Ideologia	
społeczeństwo konsumpcyjne	społeczeństwo spektakl, społeczeństwo postmodernistyczne
modernizm	postmodernizm
uspołecznienie	indywidualizacja
zmiany strukturalne	specyficzność i indywidualizacja
konsumpcja masowa	konsumpcja indywidualna
Państwo	
regulacja	deregulacja i powtórna regulacja
sztywność	elastyczność
centralizacja	decentralizacja
stabilność sytuacji międzynarodowej	destabilizacja sytuacji międzynarodowej
interwencja pośrednia na rynku (polityka cenowo-dochodowa)	interwencja bezpośrednia na rynku (zamówienia publiczne)
innowacje i badania i rozwój (B&R) finansowane przez przedsiębiorstwa	innowacje i badania i rozwój (B&R) finansowane przez państwo

¹⁰ S. Borkowska, *Główne wyzwania wobec problemów pracy na przełomie wieków*, [w:] *Praca i polityka społeczna w perspektywie XXI wieku*, KUP, Warszawa 1998, s. 35-37.

¹¹ A. Majer, *Duże miasta.... op. cit.*, s. 28; Zob. F. Jameson, *Postmodernizm albo kulturowa logika późnego kapitalizmu*, „Pismo literacko-artystyczne”, 1988/4; J.F. Lyotard, *Kondycja postmodernistyczna*, „Literatura na świecie”, 1988/8-9.

¹² B. Jałowiecki, *Nowe przestrzeni produkcji jako czynnik rozwoju regionalnego i lokalnego*, [w:] *Restrukturyzacja regionów jako problem współpracy europejskiej*, t.1, Warszawa 1991, s. 215-240.

¹³ W. Ostrowski, *Urbanistyka współczesna*, Warszawa 1975, s. 78-81.

negocjacje zbiorowe	podziały i indywidualizacja
państwo dobrobytu (uspołecznienie dobrobytu)	państwo liberalne (prywatyzacja potrzeb zbiorowych)
Praca	
pionowa organizacja pracy	pozioma organizacja pracy przez zespoły robocze
specjalizacja	różnorodność
hierarchia biurokratyczna	zindywidualizowany system awansów
zadania jednostkowe	zadania wielorakie
płace ujednolicone	płace zindywidualizowane
krótkie przeszkolenie	długie przeszkolenie
mała odpowiedzialność pracowników	duża odpowiedzialność (współodpowiedzialność)
duża pewność pracy	zróżnicowanie pewności pracy
Produkcja	
produkcja masowa	produkcja w niewielkich ilościach
standaryzacja	produkcja elastyczna/ zróżnicowana
integracja pionowa i niekiedy pozioma	integracja pozioma i podwykonastwo
składowanie i magazynowanie jako etap procesu produkcji	brak magazynów, produkcja i dystrybucja „na czas” (<i>just in time</i>)
kontrola produkcji <i>ex post</i>	zintegrowana kontrola jakości
produkcja zależna od posiadania czynników wytwarzania	produkcja kierowana popytem
redukcja kosztów przez kontrolę płac	wiedza zintegrowana z długofalowymi planami produkcji
Przestrzeń	
homogenizacja regionalnych rynków pracy (segmentacja przestrzenna rynków)	zróżnicowanie lokalnych rynków pracy (segmentacja społeczna rynku)
przestrzenna decentralizacja funkcjonalna	aglomeracja i koncentracja przestrzenna
selektywne rozmieszczenie przestrzeni społecznej	polaryzacja społecznego użytkowania przestrzeni

Źródło: na podstawie: B. Jałowiecki, *Nowe przestrzeni produkcji jako czynnik rozwoju regionalnego i lokalnego*, [w:] *Restrukturyzacja regionów jako problem współpracy europejskiej*, t.1, Warszawa 1991, s. 216-217

2. KIERUNKI RESTRUKTURYZACJI MIAST

W wyniku postępującej w kilku ostatnich dekadach akceleracji postępu technologicznego oraz procesów globalizacji gospodarczej i informatycznej tempo, formy i ukierunkowanie urbanizacji wskazują, iż ich przebieg wyraźnie zaczął odbiegać od liniowego efektu skali. Przewidywał on, iż miasta stanowiące najbardziej złożoną formę organizacji społeczno-przestrzennej będą rozwijać się stale według ukształtowanego w XX w. wzorca. Procesy restrukturyzacji gospodarczej związane z przejściem do jakościowo nowego stadium cywilizacyjnego rozwoju – stadium postindustrialnego wyrażają następujące procesy społeczno-przestrzenne¹⁴:

- a) restrukturyzację miast centralnych
(odstrefowanie, rewitalizacja, reurbanizacja, gentryfikacja)

¹⁴ A. Majer, *Socjologia i przestrzeń miejska*, PWN, Warszawa 2010, s. 152-189.

- b) rozwój przedmieść (suburbanizacja, semiurbanizacja)
- c) dezindustrializacja oraz powstawanie nowych przestrzeni produkcji¹⁵.

Przemiany gospodarcze powodowane zmianami w organizacji i strukturze produkcji (produkcja fordystyczna, produkcja postfordystyczna) powodowanymi przechodzeniem od stadium kapitalizmu monopolistycznego do współczesnego kapitalizmu globalnego stymulowały procesy rozwoju miast. Według Erica Makkonena główne fazy procesów urbanizacyjnych w Stanach Zjednoczonych obejmowały:

- a) koncentrację miast (przypadającą na okres „ekspansji miast” do 1920 roku),
- b) suburbanizację i rozwój aglomeracji miejskich (okres metropolityzacji miast w latach 1920-1960),
- c) dekoncentrację miast (od 1960 do dzisiaj), której efektem jest rozwój regionów miejskich i wielkich obszarów metropolitalnych

Tabela 2. Główne fazy procesów urbanizacyjnych w Stanach Zjednoczonych

Stadia rozwoju kapitalizmu	Stadia urbanizacji	Fazy rozwoju miast	Struktura układów osadniczych
I. Okres merkantylno-kolonialny	Okres kolonialny 1630-1812	Miasta przedindustrialne	Miasto
II. Okres uprzemysłowienia	Era ekspansji miast 1812-1920	Urbanizacja i ekspansja miast	Miasto, pierścień podmiejski
III. Okres kapitalizmu monopolistycznego	Okres metropolitalny 1920-1960	Suburbanizacja: powstawanie aglomeracji miejsko-przemysłowych (obszarów metropolitalnych)	Aglomeracja: miasto centralne, pierścień podmiejski, region funkcjonalny
IV. Okres kapitalizmu globalnego	Era dekoncentracji po 1960 r. do dzisiaj	Dekoncentracja i dezurbanizacja: wykształcenie się ośrodków głównych i ośrodków niższego rzędu	Wieloośrodkowy region metropolitalny: miasto centralne, region funkcjonalny, wielki region funkcjonalny

Źródło: na podstawie: A. Majer, *Duże miasta Ameryki. „Kryzys” i polityka odnowy*, Łódź 1997, s. 48

Wymienionym przez Monkkonena fazom urbanizacji odpowiada opracowana przez H. L. von Klassen typologia układów osadniczych. Wymienia on obok (a) miasta, podstawowej jednostki osadniczej, również coraz bardziej złożone struktury społeczno-przestrzenne w kolejności ich powstawania: (b) aglomerację miejską, (c) region metropolitalny, (d) wieloośrodkowy region metropolitalny i ich podstawowe składniki: miasto centralne (*inner city*), pierścień podmiejski i region funkcjonalny¹⁶.

Wyraźny wpływ na procesy krystalizacji struktur społeczno-przestrzennych miast miał okres, w którym urbanizacja miała miejsce. Najstarsze z amerykańskich miast, tj. Boston,

¹⁵ Zob. A. Wallis, *Ameryka - miasto*, Warszawa 1987; K. Frysztański, *Miasta metropolitalne i ich przedmieścia*, Kraków 1999; J. Węgleński, *Miasta Ameryki u progu XXI wieku*, Warszawa 2001.

¹⁶ H.L. von Klaassen, *Mysł i praktyka ekonomiczna a przestrzeń*, Łódź 1988.

Filadelfia albo Nowy York, mają historię tak długą, jak same Stany Zjednoczone. Z kolei miasta leżące na Zachodzie i Południowym Zachodzie, zaliczane do *Słonecznego Pasa* np. Houston, dziś 3,5 milionowa stolica Teksasu, rozwinęły się dopiero po drugiej wojnie światowej. Różne okresy, na które przypadał rozwój miast decydowały o tym, iż ich struktura przestrzenna zmieniała się pod wpływem postępu naukowo-technicznego. Nowe środki transportu tj. pociąg, tramwaj, samochód, a w ostatnich kilkunastu latach również rewolucja w telekomunikacji i przepływie informacji wydatnie przyspieszyły obecną „erę” decentralizacji, w której miasta powiększają coraz bardziej swój obszar, a zabudowa staje się coraz bardziej luźniejsza¹⁷.

3. TRANSFORMACJA MAKROSYSTEMU SPOŁECZNEGO A PROCES RESTRUKTURYZACJI MIASTA

Przemiany ustrojowe, konstytuujące podstawy nowego ładu społeczno-ekonomicznego i odpowiadającego mu układu grupowych interesów, implikują proces coraz większego różnicowania się polskiego społeczeństwa. Dotychczasowy przebieg przemian ustrojowych wyraźnie dowiódł słuszności jednego z kluczowych twierdzeń socjologii osadnictwa, mówiącego o istnieniu związku między aksjo-normatywnym oraz morfologicznym aspektem systemu społecznego, pomiędzy typem porządku społecznego, wyznaczającym jednostkowe i grupowe wzory zachowania akceptowane w danej zbiorowości, a wytwarzaną i użytkowaną przez tę zbiorowość przestrzenią¹⁸.

Spektakularnym przykładem dwustronnych oddziaływań zachodzących między społeczną i przestrzenną organizacją ludności wydaje się być występujący po 1989 r. proces przebudowy struktur instytucjonalnych, funkcjonalnych oraz osiedleńczych polskich miast, noszący wyraźne znamiona zerwania z funkcjonującym w formacji socjalistycznej paradygmatem rozwoju układów osadniczych¹⁹.

Transformacja sprawiła, iż obowiązujące w okresie powojennym czynniki rozwoju społeczno-gospodarczego stopniowo utraciły swoje miastotwórcze znaczenie. Jednocześnie nowe mechanizmy umożliwiające sprawne funkcjonowanie systemów miejskich w warunkach krystalizującego się kapitalistycznego ładu społeczno-ekonomicznego w pierwszej dekadzie transformacji, znajdowały się dopiero w fazie tworzenia, a ściślej, odtwarzania po kilkudziesięcioletniej przerwie, wymuszonej przez zasady ustrojowe socjalizmu. Transformacyjne stadium rozwoju społecznego obfituje w liczne procesy rozgrywane się w makrosystemie społecznym, które w dużej mierze wyznaczają obecną sytuację miast, jak np.: decentralizacja państwa, upodmiotowienie społeczności lokalnych jak również konstytucyjna ochrona dla własności prywatnej stanowiąca podstawę rozwoju sektora prywatnego w gospodarce. Na poziomie lokalnym to właśnie rozwój gospodarczy staje się decydującym czynnikiem społecznych i funkcjonalnych przeobrażeń, jakie za-

¹⁷ J. Węgleński, *Metropolitalna Ameryka*, Warszawa 1988, s. 20-21.

¹⁸ B. Hamm, *Wprowadzenie do socjologii osadnictwa*, Warszawa 1990, s. 33-51.

¹⁹ Por. S.W. Kłopot, *Gra o przestrzeń – system miejski Wrocławia w okresie transformacji ustrojowej*, [w:] red. E. Kaltenberg-Kwiatkowska, *Miasta polskie w dwusetlecie prawa o miastach*, Warszawa 1994, s. 255-269; Wł. Misiak, *Miasta polskie wobec wyzwań współczesności*, [w:] red. W. Misiak, *Miasta polskie w procesie przemian*, Wrocław 1992, s. 7-22.

chodzą w systemach miejskich. Istotną cechą jest ścisłe uzależnienie efektywności prowadzonej działalności gospodarczej od ich lokalizacji²⁰.

4. WYTWARZANIE I STRUKTURYZACJA PRZESTRZENI MIASTA POPRZEMYSŁOWEGO

Przestrzeń jako istotny wymiar tworzonej społecznie rzeczywistości, stanowi materialne świadectwo przemian zachodzących w życiu polskiego społeczeństwa. Spośród wszystkich elementów rodzimego systemu osiedleńczego miasta najdobitniej ukazują głębię i kompleksowość zachodzących w Polsce przeobrażeń. Decyduje o tym wielkość i złożoność miejskich struktur społeczno-przestrzennych implikująca wysoce skomplikowany charakter związków organizacji społecznej z organizacją przestrzenną, stopień ich fizycznej i moralnej gęstości oraz będąca ich skutkiem, nie dająca się porównać z żadną inną jednostką osiedleńczą, skala pojawiających się w miastach problemów społeczno-przestrzennych. Zarówno pozytywne jak i negatywne skutki reform systemowych najwcześniej zaczęły być dostrzegalne w miastach, zaś najbardziej spektakularnym przejawem przekroczenia u progu lat dziewięćdziesiątych ustrojowego Rubikonu stały się spontaniczne i wymykające się kontroli władzy procesy przebudowy struktur przestrzennych miast.

Miasta uwolnione z krępującego je gorsetu, który tworzyły ideologia kolektywizmu i modernizmu, zyskały możliwość znacznie większego decydowania o swojej przyszłości. Ukazując głębię, złożoność i kompleksowość transformacji systemowej na gruncie konkretnych układów osadniczych, społeczne i urbanistyczne podsystemy miast stały się swoistym probierzem jej zaawansowania, a w pewnym stopniu również sprawdzianem sensowności i efektywności podejmowanych reform. Stopniowe odradzanie się życia lokalnego w przestrzeni społecznej miast, widoczne jak – pisał B. Jałowiecki – „na poziomie ulicy”, będące jednym z najwcześniej zauważalnych przejawów transformacji systemowej²¹, implikuje ogólny wzrost zainteresowania rozwojem miejskim oraz problemami miast. Przyczyny zainteresowania fenomenem miejskim trafnie wyjaśnia, aktualne pomimo upływu czasu, stwierdzenie jednego z ojców założycieli socjologicznych badań miejskich – Roberta Parka. Według niego to właśnie „miasta jak żaden inny składnik sieci osadniczej ogniskują i kumulują w sobie najbardziej złożone procesy społeczne, ekonomiczne oraz polityczne”.

Miasta po kilkudziesięcioletnim okresie spowodowanym bezwzględny ich podporządkowaniem celom politycznego centrum, coraz częściej same mogą kształtować swoją pozycję. Procesy ich gospodarczego rozwoju, będące głównym motorem społeczno-przestrzennych i funkcjonalnych przemian systemów miejskich, nabierają dynamiki. Dotyczą one przede wszystkim **znacznie silniejszego powiązania przemian gospodarczych**

²⁰ Zob. M. Malikowski, *Miasto polskie w okresie transformacji. Główne kierunki przemian społeczno-przestrzennych*, [w:] *Ludzie i instytucje. Tworzenie nowego ładu społecznego*, Lublin 1995. Problem lokalizacji działalności gospodarczej podejmowany jest na gruncie nauk ekonomicznych i geografii miast. Zob. R. Domański, *Przestrzenna transformacja gospodarki*, Warszawa 1997; A. Harańczyk, *Miasta polskie w procesie globalizacji gospodarczej*, Warszawa 1998.

²¹ Zob. B. Jałowiecki, *Społeczne wytwarzanie przestrzeni w okresie transformacji systemowej*, [w:] *Nowe uwarunkowania rozwoju i kształtowania miast polskich*, red. M. Kochanowski, Biuletyn KPZK PAN z. 175, Warszawa 1996, s. 50.

z ich przestrzennym podłożem, o którym świadczą liczne nowe zjawiska występujące w przestrzeni polskich miast po 1989 roku.

Pierwsza grupa zjawisk zachodzących w przestrzeni miejskiej jest pochodna wobec **urynkowania gospodarki i przywrócenia ekonomicznych kryteriów oceny walorów przestrzeni miejskiej jako obiektywnej miary jej wartości, wyrażonej w cenie ziemi lub nieruchomości**. Obiektywne cechy przestrzeni bardziej wpływają na sposób jej wykorzystywania i zagospodarowania. Znaczenie podstawowe mają takie cechy przestrzeni jak: centralne bądź peryferyjne położenie, ukształtowanie powierzchni, atrakcyjność krajobrazowa, nasycenie w infrastrukturę techniczną i społeczną, walory ekologiczne lub skład społeczny zbiorowości zamieszkującej daną przestrzeń.

Przywrócenie ekonomicznych mierników waloryzacji przestrzeni spowodowało m.in. **oszczędniejsze gospodarowanie przestrzenią, racjonalniejsze jej wykorzystywanie oraz ściślejsze dostosowanie wytworzonych form przestrzennych do potrzeb i gustów jej użytkowników**. Wskazane zjawiska świadczą, iż w okresie transformacji systemowej, organizacja przestrzeni znajduje bardziej adekwatny wyraz w organizacji społeczeństwa.

Druga grupa zjawisk, uwidaczniających się w przestrzeni miejskiej w okresie przemian systemowych, wiąże się z **odchodzeniem od założeń sformułowanych w Karcie Ateńskiej**. Wyraźny spadek zainteresowania tą architekturą wynika z zanegowania dla całego ruchu modernistycznego przekonania o możliwości racjonalnego zorganizowania życia społecznego i wynika z światowej klęski komunizmu jako projektu społeczeństwa najbardziej zbliżonego do modernistycznych założeń²². Oznaką odwrotu od założeń architektury nowoczesnej stało się porzucenie modernistycznego optymizmu postępowych reformatorów społecznych, a zwłaszcza lewicowych ideologów, którzy w realiach socjalistycznej formacji owocował gigantomanią, woluntaryzmem, przekonaniem o nieograniczonych możliwościach kreowania przestrzeni oraz ludzkich w niej zachowań²³. O zasadniczym jakościowym zwrocie w omawianej kwestii dobitnie świadczy nasilające się w minionych dekadach zjawisko **odchodzenia od zasady ścisłej funkcjonalizacji przestrzeni (oznaczającej w praktyce jej monofunkcyjność) przejawiającej się jej strefoowaniem**. Przykładem wzrastającej wielofunkcyjności przestrzeni są zmiany zachodzące w osiedlach mieszkaniowych, które do niedawna cechował wyraźny niedorozwój innych funkcji niż mieszkaniowa. Znaczny niedostatek infrastruktury usługowej w przestrzeni wielkich zespołów mieszkaniowych (będących synonimem socjalistycznej urbanizacji) zmuszał ich mieszkańców do zaspokajania swoich podstawowych potrzeb tj. zakupy, naprawy lub edukacja w miejskim centrum. Wymienione zjawisko znalazło swój teoretyczny wyraz w **koncepcji „pustej strefy”**, szeroko komentowanej w rodzimej literaturze przedmiotu²⁴, zaś w wymiarze potocznym wyrażało je stwierdzenie określające obszary wielkomiejskich osiedli mianem „blokowisk” albo „sypialni”.

Nowe zjawiska zaznaczające się w rodzimych miastach, wynikające z przemian okresu transformacji polegają na **coraz większym estetycznym i funkcjonalnym zróżnicowaniu oraz urozmaiceniu podsystemów przestrzennych w mieście**. Charakterystyczną cechą zmian zachodzących w miejskiej przestrzeni jest **pogłębiające się rozwarstwienie struktur przestrzennych**. Pogłębiająca się w okresie transformacji systemowej **polary-**

²² Zob. D. Ghirardo, *Architektura po modernizmie*, Wrocław 1999.

²³ M. Malikowski, *Socjologiczne problemy miasta*, Rzeszów 1999, s. 147.

²⁴ J. Turowski, *W poszukiwaniu socjologicznej teorii miasta*, w: *Teorie socjologii miasta a problemy społeczne miast polskich*, red. E. Kaltenberg-Kwiatkowska, P. Kryczka, W. Mirowski, Wrocław 1983, s. 14.

zacja struktury przestrzennej tkanki miejskiej występuje w czterech podstawowych wymiarach²⁵. Dotyczą one:

- a) zwartości zabudowy określającej stopień jej **koncentracji** bądź **dekoncentracji**,
- b) rodzaju zastosowanej technologii i materiałów określających poziom **zacoferowania** bądź **nowoczesności** przestrzeni,
- c) wielkości zainwestowanych środków finansowych sytuujących daną przestrzeń lub konkretny obiekt na osi **bogactwo – bieda**.
- d) walorów estetycznych przestrzeni, których miarą są sądy wartościujące typu **piękne – brzydkie**.

Coraz częściej sięga się do rezerw, które w okresie socjalistycznej urbanizacji powstały w przestrzeni polskich miast rozwijających się zgodnie z **paradygmatem zabudowy rozproszonej o zorientowanej odśrodkowo strukturze przestrzennej**. Przejawem takich tendencji jest **budownictwo plombowe** pozwalające na częściowe chociaż odzyskiwanie skrawków terenu, niespełniających żadnych funkcji albo wykorzystywanych przez cały okres realnego socjalizmu niezgodnie z ich obiektywnymi cechami tj.: centralne położenie, dostępność komunikacyjna czy też wyposażenie w podstawowe media. Rozwój budownictwa plombowego spowodował pewną poprawę warunków życia w miastach dzięki **tworzeniu wielofunkcyjnych form przestrzennych** tj. centra handlowe, hipermarkety, centra targowo-wystawiennicze, salony i komisy samochodowe, nowoczesne stacje paliw itp. przyczyniając się tym samym do wzrostu **użyteczności przestrzeni społecznej miasta**.

Niezmiernie ciekawym aspektem zmian, jakie zachodzą w społecznej i przestrzennej organizacji miast jest **wzrost liczby zjawisk żywiołowych**. Zjawiska te wiążą się przede wszystkim z jakościową, paradygmatyczną zmianą dotyczącą procesu wytwarzania przestrzeni w nowych realiach społeczeństwa postsocjalistycznego i otwartej gospodarki rynkowej. Uaktywnienie ludzkiej przedsiębiorczości w wyniku przywrócenia w polskim systemie gospodarczym praw rynku, zaowocowało licznymi zjawiskami, prowadzącymi do przebudowy dotychczasowej struktury przestrzennej i funkcjonalnej miast w postaci tworzenia się „dzikich” targowisk, bazarów, punktów gastronomicznych, kantorów itp. Znacznie częściej niż miało to miejsce przed 1989 rokiem **procesy strukturalnych przeobrażeń w miejskiej przestrzeni są źródłem konfliktów między różnymi kategoriami mieszkańców bądź między władzami miasta i jego obywatelami**²⁶.

Według A. Majera do głównych konfliktogennych obszarów wynikających z istnienia „kwestii miejskiej” jako strukturalnej cechy rozwoju miejskiego w warunkach „kapitalistycznego kosmosu”, na które zwracają uwagę przedstawiciele Nowej Socjologii Miasta należą:

1. napięcia na tle konsumpcji zbiorowej usług publicznych na osi władze (państwowe lub lokalne), które decydują o zasadach ich dystrybucji a społecznością miejską dążącą do jak najszerszego zakresu oraz najwyższej jakości dostępnych usług stanowią-

²⁵ M. Malikowski, *Socjologiczne problemy...* op.cit. s. 148-155, oraz M. Malikowski, *Główne kierunki zmian przestrzennych w miastach polskich 1989-1999*, [w:] *Czynniki miastotwórcze w okresach wielkich zmian społecznych*, red. J. Styk, W. Misztal, Lublin 1999.

²⁶ Zob. A. Majer, *Konflikty miejskie. Próba rozwinięcia tematu* oraz S. Solecki, *Konflikty społeczno-przestrzenne jako element procesów transformacji miejskiej na przykładzie Rzeszowa*, [w:] *Konflikty społeczne w Polsce w okresie zmian systemowych*, red. M. Malikowski, Z. Serega, Rzeszów 2000, s. 93-103.

cych podstawę odtworzenia zdolności jednostki do wykonywania pracy oraz jej dalszego rozwoju,

2. produkcja i obieg kapitału w mieście, które to procesy ujawniają podstawową sprzeczność klasową, powstającą na tle maksymalizowania przez właścicieli warsztatów pracy czy posiadaczy kapitałów, zysków kosztem nakładów na reprodukcję siły roboczej, czyli konsumpcję zbiorową,
3. koncepcja polityki miejskiej władz realizowana jako gra interesów lokalnego i ponadlokalnego kapitału, której rezultatem jest struktura i infrastruktura miasta,
4. nierówności w dostępie do usług publicznych wynikająca z cech struktury społecznej i przestrzennej,
5. rola państwa w procesie redystrybucji wartości, dóbr i usług na poziomie lokalnym oraz w tworzeniu zróżnicowanej struktury społecznej.

Potencjał eksplanacyjny nurtu makrostrukturalnego we współczesnej socjologii miasta nie ograniczył się do koncepcji wypracowanych w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych. Już w początkach dekady lat osiemdziesiątych nastąpiło dalsze rozszerzenie kontekstu, w jakim przeprowadzano badania miejskie. Polegały one na zastosowaniu globalnego, interdyscyplinarnego i holistycznego podejścia do przedmiotu analizy, jak to miało miejsce np. u M. Gottdiener (perspektywa społeczno-przestrzenna) czy D. Harvey (teoria klasowej akumulacji kapitału)²⁷

Odrębną grupę zjawisk stanowią **zmiany w strukturze funkcjonalnej miejskiej przestrzeni**. Wynikają one z przyjętych po 1989 roku na poziomie systemu gospodarczego państwa mechanizmów rynkowych, ze względu na konieczność sprostania światowej konkurencji wymuszającej jego restrukturyzację oraz dostosowanie przestarzałych stosunków własnościowych do warunków modernizującego się społeczeństwa. Zasadnicze zmiany z strukturze funkcjonalnej miast polegają na **zmniejszeniu się przestrzeni produkcyjnej oraz rozszerzaniu przestrzeni konsumpcji oraz wymiany dóbr i usług**.

Pierwsze z przedstawionych zjawisk wiąże się z wspomnianą już tendencją do oszczędniejszego gospodarowania przestrzenią. Widać to zwłaszcza na przykładzie przedsiębiorstw przeżywających duże trudności ekonomiczne związane z procesem dostosowania do wymogów gospodarki rynkowej. W celu obniżenia kosztów wynikających z prowadzenia działalności produkcyjnej lub usługowej, pozbywają się one części swojego majątku, redukując tym samym swoją działalność wyłącznie do funkcji podstawowej, jaką jest osiąganie zysku. Drugie ze wskazanych zjawisk jest przejawem występującego w transformującej się polskiej gospodarce mechanizmu kompensacyjnego zmierzającego do możliwie szybkiego dostosowania oferty usługowej do struktury popytu konsumpcyjnego społeczeństwa, żyjącego przez kilkadziesiąt lat w atmosferze ciągłych wyrzeczeń i „zaciskania pasa”, tak charakterystycznych dla socjalistycznej gospodarki niedoborów. Zmiany jakie w tym zakresie nastąpiły w stosunkowo krótkim czasie w postaci rozbudowy infrastruktury handlowej i usługowej niwelowały stopniowo wieloletnie zaniedbania w tym zakresie.

W okresie transformacji miasta tracą charakter przestrzeni politycznej, organizowanej i planowanej przez władze centralne lub lokalne, w coraz większym stopniu przeobrażając się w przestrzeń ekonomiczną, poddaną prawom rynku i kształtowaną w wyniku wolnej gry interesów wielu różnych podmiotów. Jednym z najlepiej wi-

²⁷ A. Majer, *Miasta Ameryki. Kryzys i polityka odnowy*, Warszawa 1999, s. 37-44.

docznych skutków przywrócenia przestrzeni jej ekonomicznej wartości, traktowania form przestrzennych i poszczególnych fragmentów przestrzeni jako towaru jest rosnąca liczba związanych z nią konfliktów generowanych w strukturach społeczno-osiedleńczych oraz funkcjonalno-przestrzennych polskich miast. Na ich przebieg, oprócz przywrócenia po prawie pięćdziesięciu latach zasad gospodarki rynkowej w obrocie składnikami przestrzeni, wpływ miało przede wszystkim przełamanie monopolu państwa w dysponowaniu nimi, które najdobitniej świadczy o odejściu od dominującego w socjalizmie mechanizmu wytwarzania przestrzeni. W dobie ustrojowej transformacji, realnego znaczenia nabiera rywalizacja, której stawką staje się uzyskanie jak największych korzyści (głównie finansowych, ale nie zawsze chodzi tylko o zysk) z tytułu posiadania wysoko wartościowanych społecznie fragmentów miejskiej przestrzeni.

W niezakończonym jeszcze, jak można sądzić, procesie zasadniczej reorganizacji społeczeństwa - **rewolucji neokapitalistycznej**²⁸ - przestrzeń, jako materialna, fizyczna podstawa aktywności życiowej tak w wymiarze jednostkowym, jak i zbiorowym, stała się przedmiotem intensywnej walki konkurencyjnej, sceną, czy raczej areną, na której nieustannie ścierają się sprzeczne interesy różnych społeczności czy grup nacisku²⁹. Najważniejsze z nich to:

- a) konflikty na tle własności nieruchomości,
- b) konflikty na tle poziomu i dostępności usług publicznych (ogólnomiejskich),
- c) konflikty rynkowe, wiążące się z redystrybucją terenów miejskich,
- d) konflikty związane z ochroną środowiska przyrodniczego w skali całej jednostki osadniczej.

Osobną kwestią wydają się być:

- e) konflikty przestrzenne o charakterze ponadlokalnym, do których należą konflikty na poziomie aglomeracji miejskich oraz nowoutworzonych jednostek podziału administracyjnego kraju: powiatów i województw-regionów, a także mogące w przyszłości stać się poważnym źródłem napięć,
- f) konflikty międzyregionalne.

Prorynkowe uwarunkowania transformującego się systemu społecznego, ograniczyły rolę państwa i władzy politycznej jako głównych aktorów społecznego wytwarzania przestrzeni. Jak wyjaśnia zaistniałą zmianę Bohdan Jałowiecki, państwo „rezygnuje z bezpośredniej ingerencji w gospodarkę miejską, którą pozostawia się trosce obywateli i samorządów. Skutkiem wycofywania się politycznego centrum z procesu przestrzennego zagospodarowania miast są ograniczenia w sferze konsumpcji zbiorowej oraz przerzucanie kosztów utrzymania infrastruktury technicznej i społecznej w mieście na ich mieszkańców”³⁰. Jednocześnie w miejsce dominujących w realnym socjalizmie instytucjonalnych aktorów wytwarzania przestrzeni, tj. organów władzy państwowej oraz centralnych instytucji planistyczno-urbanistycznych w procesie przechodzenia „od planu do rynku” pojawiły się zupełnie nowe podmioty gry o miasto. Najważniejszymi z nich są samorządy lokalne i regionalne. Ważną rolę w przebudowie struktur funkcjonalnych miast zaczęli odgrywać również uczestnicy, w socjalizmie pozbawieni jakiegokolwiek wpływu w tym zakresie. Należą do nich, dysponujący znaczącym kapitałem, prywatni przedsiębiorcy,

²⁸ H. Chołaj, *Transformacja systemowa w Polsce. Szkice teoretyczne*, Lublin 1998, s. 265-282.

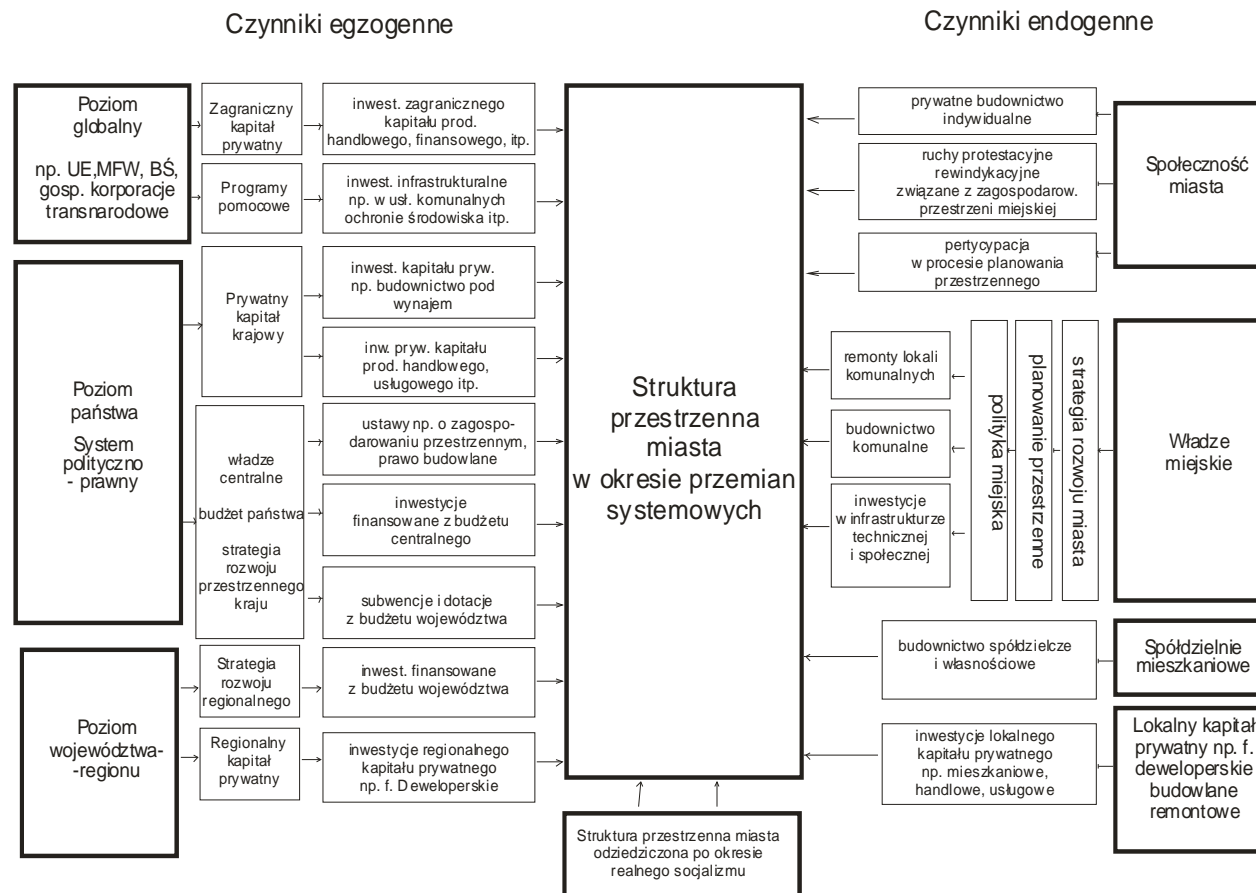
²⁹ Zob. I. Sagan, *Miasto – scena konfliktów i współpracy. Rozwój miast w świetle koncepcji reżimu miejskiego*, Gdańsk 2000.

³⁰ B. Jałowiecki, *Socjologia miasta*, [w:] red. Z. Krawczyk, K.Z. Sowa, *Socjologia w Polsce*, Rzeszów 1998, s. 233.

dawni właściciele nieruchomości, dążący do odzyskania swojej własności oraz instytucje, tj. spółdzielnie mieszkaniowe, firmy deweloperskie czy agencje obrotu nieruchomościami.

Czynniki i podmioty rozwoju przestrzennego miasta w okresie przemian systemowych

Zródło: opracowanie własne

5. STRATYFIKACYJNY WYMIAR PRZEBUDOWY STRUKTURY FUNKCJONALNEJ I SPOŁECZNO-PRZESTRZENNEJ MIASTA POPRZEMYSŁOWEGO

W minionym dwudziestoleciu społeczno-kulturowe i ekonomiczne rozwarstwienie miejskiego społeczeństwa w przestrzeni rysuje się coraz wyraźniej.

Przestrzeń odzwierciedla krystalizujący się nowy układ pozycji społecznych na drabinię stratyfikacyjnej w postaci pojawiających się homogenicznych enklaw biedy bądź bogactwa, slamsów, obszarów rezydencjalnych zamieszkiwanych przez warstwy wyższe oraz obszarów zdegradowanych technicznie i społecznie. Współcześnie, choć nie ma zgody co do jej istoty, przestrzeń zdecydowanie bardziej staje się dodatkowym czynnikiem społecznego zróżnicowania, a nawet stygmatyzacji³¹ niż miało to miejsce w realnym socjalizmie. Wzrastająca liczba, zasięg oraz intensywność pojawiających się w życiu społecznym sprzeczności (generowanych tak przez samą transformację systemową, jak i będących pozostałością *ancien regime'u*) może świadczyć o tym, iż konflikt jest nieodłącznym składnikiem postsocjalistycznego systemu społecznego w Polsce³².

Eskalacja konfliktów (zarówno tych dawnych jak i zupełnie nowych) skłania do postawienia pytań o ich wpływ na przyszły kształt ładu społecznego oraz o wydolność wbudowanych w makrosystem społeczny mechanizmów umożliwiających rozwiązywanie rodzących się napięć, mogących mieć w społeczeństwie przekraczającym próg postindustrialnego etapu rozwoju, zupełnie inny niż dotychczas przedmiot, aktorów oraz dynamikę.

Ważnym rysem przemian, dokonujących się w miastach w okresie III RP, jest **współzależność procesów występujących w strukturze społecznej zbiorowości miejskiej oraz w strukturze przestrzennej**. Oznacza to, że wraz z pogłębiającym się zróżnicowaniem społeczeństwa miejskiego zachodzi równolegle proces dyferencjacji i polaryzacji obszarów i form przestrzennych, prowadzące do kumulowania się w pewnych przestrzeniach biegunów wzrostu lub degradacji w czterech w/w wymiarach. Powstająca w wyniku tych procesów **polaryzacja społeczno-przestrzenna** prowadzi do pojawienia się w mieście obszarów reprezentacyjnych, w których swoje siedziby mają dysponujące potężnym kapitałem inwestycyjnym instytucje finansowe, duże firmy, zakłady usługowe, ekskluzywne salony sprzedaży oraz centra handlowe z jednej strony, z drugiej zaś zdegradowanych społecznie obszarów zabudowy substandardowej. Zróżnicowania tak przestrzenne jak i społeczne uwidaczniają się zarówno między centrum miasta a terenami położonymi peryferyjnie względem niego jak również między poszczególnymi jednostkami osiedleńczymi tworzącymi system przestrzenny miasta tzn. osiedlami pod względem stopnia ich zagospodarowania, rozlokowania różnych dóbr i usług, dostępności do społecznie pożądanых dóbr tj. mieszkanie, praca, nauka, wypoczynek lub rozrywka oraz ich standardu.

Wagę dokonującej się obecnie w przestrzeni społecznej miast polaryzacji podkreśla fakt, iż w okresie transformacji nastąpiło odmrożenie odziedziczonej po realnym socjalizmie struktury społeczno-przestrzennej, przejawiające się w zdynamizowaniu zachodzących w niej procesów ekologicznych tj. proces segregacji społecznej, proces inwazji i sukcesji itp. Prowadzą one do **ściślejzego niż to miało miejsce dotychczas powiązania struktury społecznej i przestrzennej miasta**, którego rezultatem jest wzrastająca segre-

³¹ M. Malikowski, *Przestrzeń jako wymiar struktury społecznej i społecznych nierówności*, [w:] „Studia Socjologiczne” 1994/1, s. 93-105.

³² Zob. na ten temat prace M. Ziółkowskiego, np. *Dwie orientacje ładu postmonocentrycznego w Polsce*, [w:] „Politicus” 1993/1-2, s. 43-52.

gacja społeczno przestrzenna, uwidaczniająca się w powstawaniu obszarów homogenicznych pod względem społecznym oraz nawarstwianiu się w pewnych przestrzeniach biegunów wzrostu albo zacofania. Oznacza to, iż najbogatsze instytucje i najbogatsi mieszkańcy miasta zajmują przestrzenie najbardziej atrakcyjne.

LITERATURA:

- [1] Bell D., *Kulturowe sprzeczności kapitalizmu*, Warszawa 1994
- [2] Benko G., *Geografia technopolii*, Warszawa 1993,
- [3] Drucker P., *Spółczesność i postkapitalizm*, Warszawa 1999
- [4] Dymnicka M., Majer A., *Współczesne miasta. Szkice socjologiczne*, Łódź, 2009
- [5] Frysztacki K., *Miasta metropolitalne i ich przedmieścia*, Kraków 1997.
- [6] Ghirardo D., *Architektura po modernizmie*, Wrocław 1999
- [7] Gottdiener M., *Social Production of the Urban Space*, New York 1985
- [8] Gottdiener M., *The New Urban Sociology*, New York 1994
- [9] Górski P., *Zmiany w gospodarce i rynkach pracy w wysokorozwiniętych krajach kapitalistycznych w ostatnim trzydziestoleciu*, „Rynek Pracy” 1998/5, s.73
- [10] Hamm B., *Wprowadzenie do socjologii osadnictwa*, Warszawa 1990
- [11] Jałowiecki B., (red.) *Miasto jako przedmiot badań naukowych w początkach XXI wieku*, Warszawa 2008
- [12] Jałowiecki B., *Metropolie*, Białystok 2000
- [13] Jałowiecki B., *Socjologia miasta*, [w:] red. Z. Krawczyk, K. Z. Sowa, *Socjologia w Polsce*, Rzeszów 1998
- [14] Jałowiecki B., *Spółczesna przestrzeń metropolii*, Warszawa 2000
- [15] Jałowiecki B., Szczepański M.S., *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Warszawa 2006.
- [16] Kaltenberg-Kwiatkowska E., (red.), *Miasta polskie w dwusetlecie prawa o miastach*, Warszawa 1994
- [17] Latuch M., *Demografia społeczno-ekonomiczna*, Warszawa 1985.
- [18] Majer A., (red.), *Socjologia miasta. Nowe dziedziny badań*, Łódź 2007
- [19] Majer A., *Duże miasta Ameryki. Kryzys i polityka odnowy*, Łódź 1997
- [20] Majer A., *Socjologia i przestrzeń miejska*, Warszawa 2010.
- [21] Malikowski M., *Przestrzeń jako wymiar struktury społecznej i społecznych nierówności*, „Studia Socjologiczne” 1994/1
- [22] Misiak W., (red.) *Miasta polskie w procesie przemian*, Wrocław 1992
- [23] Savage M., Warde A., *Urban Sociology, Capitalism and Modernity*, London 1993
- [24] Słodczyk J., *Przestrzeń miasta i jej przeobrażenia*, Opole 2003.
- [25] *Świat w liczbach 1999 według The Economist*, Warszawa 1999
- [26] Węclawowicz G., *Geografia społeczna miast*, Warszawa 2003.
- [27] Węgleński J., *Metropolitalna Ameryka*, Warszawa 1988.
- [28] Więclaw-Michniewska J., *Krakowskie suburbia i ich społeczność*, Kraków 2006
- [29] Wódz J., (red.), *Problemy socjologii miasta*, Katowice 1994

POLISH CITIES IN THE POST-INDUSTRIAL STAGE OF DEVELOPMENT

The article aims at showing the processes which after 1989 led to insufficiency and decay of industrial cities and enabled shaping the new type of urban systems. New urban-forming factors rooted in the social transformation as well as in globalization processes decided about the deep spatial, functional and socio-cultural changes leading to emergence of post-industrial cities.

Urban transformation lasting for over 20 years is aimed at returning to the market paradigm of spatial growth. The processes shown in the article, such as restructuring and functional conversion or revitalization of the urban tissue as well as accelerated reconstruction of stratification structures of urban communities have been initiated by the revival of the economic value of the urban space and they reflect the entrance of the Polish society to the post-industrial stage of development.